

AKADEMIA WILEŃSKA (Uniwersytet Wileński) — szkoła wyższa utworzona przez króla Stefana Batorego w 1579 z kolegium jezuickiego; od 1780 działała pod nazwą Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego; po rozbiorach nosiła nazwę Uniwersytetu Wileńskiego; w latach 1919–1939 Uniwersytetu im. Stefana Batorego; od 1939 Uniwersytet Litewski.

AW była jedynym zakładem wyższego kształcenia na Litwie. Składała się z dwóch wydziałów: filozofii oraz teologii. Głównym zadaniem AW w początkowym okresie istnienia była walka z ideologią reformacji oraz propagowanie i utwierdzenie katolicyzmu na Litwie i w sąsiednich krajach, zdominowanych przez luteranizm (Prusy Wschodnie i Zachodnie, Inflanty, państwa skandynawskie). Celem AW było też prowadzenie akcji misyjnej wśród wyznawców Kościoła Wschodniego na obszarach prawosławnej Moskwy, a nawet dalej na wschód. Tym planom sprzyjało usytuowanie Akademii na styku kultury łacińskiej, bizantyjsko-wschodniej, muzułmańskiej i germańsko-luterańskiej. Miało to decydujący wpływ na kierunki rozwoju uczelni. Ze względu na plany rekatolizacji, prymat wiodły nauki teologiczne, mianowicie: teologia polemiczna i pozytywna, po pewnym czasie także spekulatywna. Zamiary misyjne przyczyniły się do rozwoju zainteresowań filologicznych, związanych z językiem litewskim. Obok AW działał też alumnat papieski, który gromadził młodzież z Inflant i Skandynawii, oraz drukarnia akademicka, wydająca różnojęzyczne książki religijne.

Poza działalnością misyjną, AW miała na celu oddziaływanie na młodzież świecką, w związku z czym rozbudowano studia humanistyczno-latynistyczne.

W pierwszym okresie działalności kadre profesorską AW stanowili głównie obcokrajowcy (Portugalczyki, Hiszpanie, Anglicy, Niemcy, Szwedzi), co podkreślało jej kosmopolityczny charakter. Najznakomitsi z nich to: Emmanuel Vega, Michał Ortiz, Jakub Ortiz, Benedykt de Soxo, Ryszard Singleton, Wawrzyniec Boyer, Oswald Kruger, Jan Jerzy Schauer, Szymon Dilger. Najwybitniejsi pol. prof. w tym okresie to Konstanty Szyrwid, Maciej Kazimierz Sarbiewski, Marcin Śmiglecki.

AW wspierana była w swej działalności przez katolicką część społeczeństwa Litwy, cieszyła się też poparciem Zygmunta III. Dzięki protektorom, mogła rozwijać się naukowo, rozbudowywać bibliotekę i bursy. Duże znaczenie miały darowizny w postaci księgozbioru Eustachego Wołłowicza i Kazimierza Lwa Sapiehy, który przekazał bogate zbiory rodowej biblioteki w Rożanie — jej główny trzon stanowiły książki i rps zgromadzone przez kanclerza Lwa Sapiehę (ojca Kazimierza).

Frekwencja studentów wskazuje, iż zasięg i siła oddziaływania były stosunkowo nieznaczne: w 1579 (pierwszym roku istnienia) zapisanych było 600 studentów, w końcu XVI w. liczba wzrosła do 800 i zatrzymała się na tym poziomie; w 1628 zapisanych było 795 studentów.

Największy rozkwit AW przypadł na lata 1640–1655, co wiązało się z dążeniem do przystosowania uczelni do potrzeb społeczności świeckiej oraz rozbudowy jej w czterowydziałowy uniwersytet. Znalazło to akceptację i poparcie Władysława IV, który 11 X 1641 nadał AW przywilej zezwalający na utworzenie wydziału lekarskiego i wydziału prawa, łącznie z możliwością nadawania w tych dziedzinach tytułów doktorskich. Pomocą w powołaniu wydziału prawa miała być wielka fundacja (z 1644) podkanclerzego litewskiego — Kazimierza Lwa Sapiehy, tworząca cztery katedry (dwie prawa cywilnego, dwie kościel-

nego). Plany nie zostały wówczas w pełni zrealizowane, odłożono bowiem na czas nieokreślony decyzję o uruchomieniu wydziału medycznego i ustanowiono tylko jedną katedrę prawa cywilnego a trzy kanonicznego, co nie było zgodne z wolą fundatora. Grono profesorskie stanowili: Szymon Dilger, Jan Schauer, Aaron Aleksander Olizarowski, Benedykt Soxa, O. Kruger, Wojciech Wijuk (rektor Akademii w latach 1654–1655), Kazimierz Wijuk.

Wkroczenie wojsk moskiewskich do Wilna 8 VIII 1655 zniszczyło AW, a kadra profesorska uległa rozproszeniu, chroniąc się głównie w Królewcu (do którego ewakuowano także książkowe zbiory Sapiehów) lub za granicą. W 1661 podjęto próbę reaktywowania AW, nie odzyskała ona jednak dawnej świetności. Nieskuteczne okazały się też kolejne próby odrodzenia uczelni, podejmowane w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Najdonioślejsze wydarzenie w tym czasie to utworzenie (po 1674) katedry polityki, której fundatorem był ks. Kazimierz Wojsznarowicz. Przez krótki czas odbywały się wykłady z prawa cywilnego i kościelnego. Podjęto pewne kroki w celu podniesienia poziomu nauczania nauk matematycznych; w 1675 powzięto zamiar wprowadzenia stałego studium matematyki. Starania te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, a poziom naukowy AW stopniowo się obniżał.

Przez pierwsze dwa lata zaborów ros. działalność AW uległa zawieszeniu. Wznowiono ją w 1796/1797 pod nazwą Szkoła Główna Wileńska. AW straciła autonomię, zwierzchność nad szkolnictwem średnim, podporządkowano ją Komisji Edukacji Litewskiej, a nominacje prof. uzależniono od władzy administracyjnej. Rektorami w tym czasie byli: ks. M. Poczobutt i ks. H. Stroynowski. Po reformie AW kadre profesorską stanowili m.in.: Sz. Malewski, ks. M. Poczobutt, I. Reszka, J. Śniadecki, F. Smuglewicz, W. Gucewicz, M. Szulc, ks. S. B. Jundziłł, S. Stublewicz, Z. Niemczewski, J. Niszkowski, A. Becu.

Poważnym problemem w funkcjonowaniu AW w ostatnim okresie panowania Katarzyny II oraz po objęciu tronu przez Pawła I były obostrzenia cenzury, utrudniające zarówno wyd. własnych książek, jak i sprowadzanie ich z zagranicy.

Nowe możliwości rozwoju nauki otworzyły się po wstąpieniu na tron Aleksandra I, który doprowadził do reformy szkolnictwa, 30 V 1803 zatwierdzając *Ustawy, czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu*, będące pierwszym statutem uniwersyteckim na terenie cesarstwa. Statut przywracał AW znaczną autonomię i przyznawał mu zwierzchnictwo nad całym szkolnictwem w okręgu. Szkołę Główną przekształcono w uniwersytet (aktem z 16 VI 1803).

Ustawy określały cel działania AW oraz jego uprawnienia i strukturę. Dzieliły AW na cztery fakultety: nauk fizycznych i matematycznych, nauk lekarskich, nauk moralnych i politycznych (w ramach tego wydziału: filozofia, teologia, prawo, ekonomia) oraz wydział literatury i sztuk wyzwolonych. Nadawały AW prawo powoływania członków honorowych, także spośród uczonych zagranicznych. Honorowe członkostwo nadano kilkudziesięciu osobom, wśród nich byli: A. K. Czartoryski, T. Czacki, A. Chodkiewicz, J. M. Ossoliński, L. Plater, J. Potocki, W. Stroynowski, J. Chreptowicz, J. Mostowski, A. Feliński, L. Kropiński, J. Niemcewicz, J. Chodźko, W. Szweykowski, S. Sierakowski, Cuvier, Berzelius, Gay-Lussac, Haüy, Werner, Savigny, Jenner.

W celu zapewnienia AW stabilności materialno-prawnej i uniezależnienia go od administracji carskiej, powołano w 1808 w Wilnie i Krzemieńcu komisje sędowo-edukacyjne, nawiązujące do tradycji Komisji Edukacji Narodowej. Zostały one jednak rozwiązane w 1829.

Bazę materialną AW stanowiły beneficja duchowne, dobra i tzw. kapitały edukacyjne, oraz (w początkowym okresie) dotacje carskie, przeznaczone na rozbudowę zakładów. Dzięki temu uniwersytet znajdował się w dobrej sytuacji finansowej, pozwalającej na wysokie uposażenie prof., zapewnienie im mieszkań czy pokrywanie kosztów podróży (zapraszającym z zagranicy). Dobre warunki materialne przyczyniły się do napływu zagranicznej kadry, chętnej do objęcia katedr uniwersyteckich. Tendencjom do zatrudniania cudzoziemców sprzyjał kurator uniwersytetu — A. K. Czartoryski. W 1804 na katedry wileńskie zostali powołani: P. Frank, J. Frank (syn Piotra), L. Bojanus (przybyły w 1806), K. Langsdorf, J. H. Abicht, G. E. Groddek, ks. P. Tarenghi, L. Capelli, J. Saunders. Kadre prof. uzupełniali Polacy, często absolwenci AW, którzy studia kontynuowali zazwyczaj podczas zagranicznych podróży naukowych: A. Becu, A. Matuszewicz, B. Jundziłł, S. Stublewicz, Z. Niemczewski, J. Śniadecki, T. Życki, J. F. Niszkowski, R. Symonowicz, ks. T. Hussarzewski, J. Lelewel.

Poważnym problemem uniwersytetu w tym czasie były wewnętrzne napięcia i konflikty między prof. — przedstawicielami nauk przyrodniczo-matematycznych a humanistami oraz kontrowersje pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami powierzania katedr uniwersyteckich cudzoziemcom, obojętnym na narodowy charakter uniwersytetu i nie wykładającym w języku pol. Orędownikiem poglądu, by wakujące stanowiska powierzać jedynie Polakom, był J. Śniadecki (rektor AW w latach 1807–1815); zdania tego nie podzielał A. K. Czartoryski (kurator AW). Mimo istniejących problemów, zrealizowano projekt wzmocnienia roli nauk humanistycznych, popierany przez Czartoryskiego. Pozwoliło to zachować równowagę między nauczaniem humanistycznym a matematyczno-przyrodniczym, które preferował Śniadecki. W 1810 zorganizowano seminarium filologiczne, którego celem było kształcenie nauczycieli języków łac. i gr. Była to pierwsza forma nowoczesnego kształcenia naukowego w zakresie humanistyki, znana jedynie w nielicznych ówczesnych uczelniach wyższych. Uczestnikami seminarium był m.in. historyk J. Lelewel.

Rozwój i rozbudowa uniwersytetu miały miejsce w latach 1807–1818, zwł. w okresie, w którym urząd rektora sprawował J. Śniadecki. W latach 1805–1808 powstawały wśród studentów pierwsze stowarzyszenia samokształceniowe. W tym okresie ciężkie dla uniwersytetu okazały się lata wojny 1812–1813, w których rektorowi Śniadeckiemu udało się ocalić uczelnię przed ruiną materialną. Śniadecki został zdymisjonowany w 1815 przez ówczesnego, niechętnego mu ministra oświaty — Razumowskiego, który przejął także bezpośrednią władzę nad szkołami południowych i wschodnich guberni Wileńskiego Okręgu Naukowego.

Sytuacja uległa poprawie dzięki polityce cara Aleksandra I. Nastąpiła zmiana na stanowisku ministra oświaty (Razumowskiego zastąpiono A. Golicyńcem), a AW odzyskała władzę nad całym Wileńskim Okręgiem Naukowym; rektorem został prof. Sz. Malewski, późniejszy dziekan Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych. AW wpłynęła na ożywianie życia umysłowego w całej Litwie.

Najlepszym okresem rozwoju AW i podległego jej szkolnictwa były lata od Kongresu Wiedeńskiego do 1824. Akademia była wówczas jedynym całkowicie pol. organem władzy szkolnej na obszarze zachodnich guberni cesarstwa. Po 1815 znacznie wzrosła liczba osób kierowanych na studia zagraniczne w celu uzupełnienia wykształcenia. Stypendyści zapoznawali się z najnowszymi osiągnięciami naukowymi, dokonywali zakupu instrumentów naukowych i książek. Poszerzał się krąg wykładowców, rekrutujących się z własnych absolwentów AW. Ówczesne grono prof. stanowili m.in: M. Malinowski, W. Haberski, F. Drzewiński, M. Poliński, J. Jundziłł, K. Podczaszyński, M. Bobrowski, L. Sobolewski, I. Daniłowicz, i I. Ołdakowski, I. Abłamowicz, P. Sławiński, M. Bobrowski, J. Gołuchowski, J. Lelewel, I. Łobojko, A. Adamowicz, K. Muyschel, F. Jurewicz, I. Horodecki, I. Fonberg, M. Oczapowski.

Studenci rekrutowali się głównie spośród synów bogatych ziemian, co miało duże znaczenie dla kultury narodowej, ponieważ to oni byli nośnikami patriotyzmu. Na AW uczęszczali także synowie niezamożnej szlachty, duchownych unickich, mieszczan, a nawet chłopów.

Także w tym okresie działalności AW jego prof. odgrywali znaczącą rolę w życiu kulturalnym Wilna, rozwijając m.in. czasopiśmiennictwo. Intensywną działalność prowadziły organizacje studenckie: w 1817 powstało konspiracyjne Tow. Filomatów, a w 1819 Tow. Filaretów.

Od 1820 polityka carska wobec Polski nabierała charakteru restrykcyjnego, a atmosfera wśród młodzieży i w organizowanych przez nią związkach budziła niepokój władz politycznych. Ówczesny rektor — Twardowski — próbował wzmocnić kontrolę nad studentami i zapobiec zakładaniu nowych stowarzyszeń studenckich oraz dokonać reorganizacji w uczelni. Jednak wroga postawa urzędników carskich, zwł. Nowosilcowa, który był kuratorem uczelni od 1824, doprowadziła do zdymisjonowania Twardowskiego. Zapadło wiele surowych wyroków skazujących członków stowarzyszeń studenckich (Filomatów i Filaretów) na karę zsyłki w głąb Rosji (m.in. A. Mickiewicza), za to, iż „myśleli rozszerzyć nierozsądną narodowość polską przez pośrednictwo nauki”. Jednocześnie pozbawiono katedr i wydalono z Wilna prof.: Lelewela, Daniłowicza, ks. Bobrowskiego, Gołuchowskiego. Pod wpływem Nowosilcowa, zaostrzono cenzurę książek sprowadzanych z zagranicy, poddano inwigilacji studentów, następnie odłączono od Wileńskiego Okręgu Naukowego gubernie: mohylewską, witebską i mińską. Wprowadzono ros. jako urzędowy język kancelarii AW, przeprowadzono zmiany kadrowe (nowy rektor, W. Pelikan, był poplecznikiem Nowosilcowa), które niekorzystnie odbiły się na poziomie naukowym. W tym okresie w AW wykładali m.in.: A. Korowicki, J. Jaroszewicz, W. Pietkiewicz, J. Waszkiewicz, E. Eichwald, J. Śniadecki, F. Rymkiewicz, S. Gałęzowski, K. Porcyjanko, A. Abicht, A. Bielkiewicz, I. Jakowicki A. Szahin, Z. Rewkowski.

W 1828 odbył się jubileusz 250-lecia AW, którego przebieg świadczył o tym, że władze skłaniają się do utrzymania, a nawet sprzyjają rozwojowi uniwersytetu, mimo skierowanych przeciw niemu obostrzeń, dlatego AW pozostała pol. uczelnią ze wzrastającą wciąż liczbą słuchaczy.

W pierwszej poł. XIX w. była najlepiej rozwiniętą uczelnią pol. pod względem naukowym. Niektórzy jej prof. (Śniadecki, Lelewel) to najwybitniejsi pol. uczeni tego okresu, kilku absolwentów zasiliło kadry UW (K. Skrodzki, M. Pawłowicz, K. Lach-Szyrma, E. Nowicki, K. Kaczkowski). Środowisku temu cios

zadaly represje po powstaniu listopadowym: zlikwidowano AW (z projektem likwidacji wystąpił w 1831 cywilny gubernator mohylewski — M. Murawiew), Wileński Okręg Naukowy oraz — związane z nim — Liceum Krzemienieckie. W miejsce zlikwidowanej ukazem cara Mikołaja I AW (1 V 1832) utworzono w Wilnie Akademię Medyczną (jej istnienie przedłużyło o ok. dziesięć lat działalność naukową i dydaktyczną wydziału lekarskiego, najmocniejszego wydziału AW w ostatnich latach jego istnienia) i Akademię Duchowną. Wileńskie zbiory książkowe przejął założony wówczas Uniwersytet w Kijowie oraz Uniwersytet Charkowski. Akademię Medyczną zlikwidowano ostatecznie w sierpniu 1842, a Akademia Duchowna została przeniesiona do Petersburga. Wywieziono z Wilna księgozbiór Akademii Medycznej, a zbiory przyrodnicze (zoologiczne, anatomiczne, mineralogiczne, botaniczne, chemiczne, farmakologiczne oraz wyposażenie klinik) przekazano uczelniom ros., głównie Uniwersytetowi Kijowskiemu.

W 1860 podjęto myśl o wskrzeszeniu AW. Postulat ten miał być przedstawiony carowi Aleksandrowi II, do czego jednak nie doszło. Ponownie sprawę poruszono na zjeździe delegatów szlachty w Wilnie w 1862; projekt reaktywowania AW tym razem także nie został zrealizowany ze względu na wybuch powstania styczniowego.

Bibliografia: M. Baliński, *Dawna AW. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do jej ostatecznego przekształcenia w 1803*, Ptb 1862; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, I–III, Kr 1899–1900; L. Janowski, *Uniwersytet Wileński i jego znaczenie*, Lw 1903; tenże, *Ateny litewskie. Zagajenie kursu pt. Historia Uniwersytetu Wileńskiego*, Czas 65 (1912) z. 500, 1–2; W. Hahn, *Uniwersytet Wileński (1578–1803)*, Muzeum 36 (1920), 33–45; L. Janowski, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, cz. 1, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 7 (1919–1921), 7–139; tenże, *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, Wl 1921; S. Bednarski, *Geneza AW. Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, w: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wl 1929, I 1–22; H. Barycz, *Do genezy Akademii Wileńskiej*, *Ateneum Willeńskie* 10 (1935), 168–172; *Historia Nauki Polskiej*, II Wwa 1970, III 1977; L. Piechnik, *Początki AW (1569–1600)*, *Nasza Przeszłość* 40 (1973), 5–173.

Małgorzata Kowalewska